

1654

839.82.09 [H. 10. 10]

U-91

1910

2011

2003

Հ. Բ. ԲԱՆԴՈՒՆԻ
Ս. ԱՐՄԷՆԵԱՆ
339.82.09 [ԻԲՍԵՆ]

Զ ՂՐՈՒՇ

Ա- 91

Ի Պ Ս Է Ն

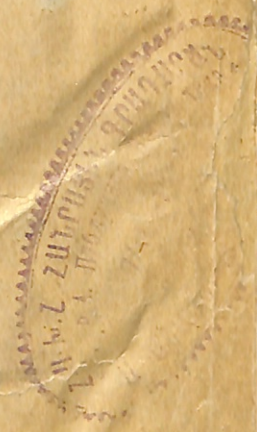
ԵԻ

ՈՒՐՈՒԱԿԱՆՆԵՐԸ.

18 ՆՈՅԵՄ. 1918 Ք. ԻՅՆԻՍ.

(204)

ՀԵՆՐԻԻԲ ԻՊՍԷՆ

ՀԵՐԱԾԻՆ ՀԱՅԿԱՆ

ՏՊԱՐԱՆ "ՇԱՆԹ, ՂԱՆԱԹԱՆ" ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ

1910 ՏՈԳՐԱՆ ՆԱԳՐՈՒՄ

18 ՆՈՅԵՄ. 1918 Ք. ԻՅՆԻՍ.

Կ

Ի Պ Ս Է Ն

ԵՆ ԻՐ

“ՈՒՐՈՒԱԿԱՆՆԵՐ”

Ներկայ յօդուածով ամենեւին լաւակնութիւնը չունիւ լիակատար ուսումնասիրութիւն մը տալու Իպսէնի հոյակապ գրական գործունէութեան մասին: Եւ միայն օգտուեցաւ առիթէն՝ ներկայացնելու համար ընթերցողներուն այն աշխատանքներու հետեւանքը գործ կատարած եմ. «Ուրուականներ» պատաստելու միջոցին: Յուսով եմ անկայն որ իմ այս գրութեամբ որոշ չափով զաղափար տուած կ'ըլլան Իպսէնի եւ իր գործերուն մասին եւ դիւրացուցած՝ Ուրուականներուն այնքան մեծաբեր ռու հրահանգիչ քեզին ըմբռնուի: որով նաեւ կ'ազատիմք՝ շատ անգամ կարեւոր խօսքեր մուրհի հարուածներով ժողովրդին լսելի ընել տալու ջղայնոտող հարկէն: (*)

Իպսէնի յուզարկաւորութեան նախընթաց գիշերը, 1906 Մայիս 31-ին, Նորմալիոյ մայրաքաղաքի արքունական թատրոնին մէջ իր յիշատակին ի պատիւ տրուած «Մերուականներ»-ու փառապէղ ներկայացման սկիզբին, զերակատարներ, մէկը նախարար յառաջանալով անոր անուան ձօնուած քերթուած մը կտրողաց ուր Իպսէն համեմատուած էր Մովսէսի հետ:

Արդարեւ Իպսէն ժամանակակից մարդկութեան մեծ վարդապետը եւ մտքի մեծ բարենորոգիչը ըլլալով՝ թերեւ անպակաս ալ մեծ Մարգարէն է, որ կը նայի դէպի նոր դարաշրջան մը — «ազատ ու յաղթական ճշմարտութեան եւ Անհատի Ազատութեան» դարաշրջանը:»

(*) Աղբիւրներս եղած են հետեւեալ գրադասներ. Էստար Բօս, Մ. Բրօգօր, Էստար Շիւրե եւ մանաւանդ Օսիփ-Լուրիէ:

Եւ Իպսէնի ամբողջ գործը կը ձգտի դէպի մարդկային ընկերութեան բարելաւումը՝ Անհատի բարոյական ու մեղացման, անոր մտքի ազատ զարգացման ու սրտի անհեղափոխական միջոցով:

Նմանը չտեսնուած հնչիւնով ան կը հնչեցնէ վառագիտ ահազանքը, որ կը ստորագրէ միշտ եւ մեր հողին խորքը: — Ընկերական խաբէութիւններն ու աւանդական բարոյականն է այդ վառագիտ, որոնց դէմ ալ ան կը կռուի անհեղափոխական անդինքնութեամբ, զերազանով «ամէն ինչ քարուքանդ ընել, քան թողուլ որ չարանակէ արքայական սուտն ու խորհրդիւնը» արուն մէջ մարդկութիւնը կը ապաւանդէ շնորհիւ իր մեղկութեան եւ վատասիրտ երկչոտութեան:»

Ժամանակակից կեանքի վրայ իր թափարկող թիւններուն մեծ մասով, ան կ'ուսումնասիրէ ընկերութեան հիմքը կազմող երկու ամենախարեւոր մասերը. — Ամուսնութիւն եւ քնանքի: Եւ ամենամեծ շխտակութեամբ ու նկարագրի անդրադուլի տուելով թեմային վերաբերեալ այն գալափարները որոնց վրայ հիմնուած են անոնք, ցոյց կուտայ այն ուղղութիւնը հակառակութիւնը, զոր ստեղծած են մարդիկ ամենամեծութեան եւ լիարանգի կան կալմութեան իսկական պահանջներու վերաբերմամբ:

ՈՒՐՈՒԱԿԱՆՆԵՐԸ

Եւ ինչ է արդարեւ Ուրուականներու թէպէտ եթէ ոչ դատաւարաւորութիւնը ոչ թէ ամուսնութեան ալ այն կերպին որով ան ըմբռնուած է:

Հակառակ «Պոստրիկի տուն»-ին, ու բամուսնութիւնը կը լուծուի (որովհետեւ կինը, Նօրան, կը նշմարէ որ մի որ իր ամուսնին իրաւ ընդունումը տարբեր խմորէ է չինուած, զոր չէր ճանչցած, որպէս չէր ճանչցուած եւ որ անկարող էր գնահատել իր հողին եւ տալ անոր իր յարգանքի մէջ այն տեղը որուն իրաւունք ունէր, ուստի եւ կը նախընտրէ թողուլ տունը քան թէ «կենակցիլ օտարի մը հետ»), «Ուրուականներ»-ու մէջ Տիկին Ալիքին, որ նոյնպէս ուզեր էր մեկնիլ, չի մեկնիր: Ան կը մնայ, որովհետեւ տաներէյը-Փաթաթըր — համոզած էր զինքը թէ պատշաճութիւնը եւ բարոյականութիւնը կ'արգիլէին զայն թափախելու յառաջ բերել, որ ան պատշաճութիւններ ունէր հանդէպ իր ամուսնուն, հանդէպ հասարակութեան-մտնալով որ ան նոյնքան սրբազան

պարտականութիւններ ունէր նախ և առաջ հանդէպ իր իսկ անձին, ինչպէս ըսէր էր Նորան :

Սակայն քանի որ քանի որ երեսուն տարիներ յետոյ Տիվրի Ալվինկ, տեսարանի մը մէջ (Ա. արար), որուն նմանը շատ քիչ կարելի է գտնել թատերական դրականութեան մէջ, կը բացուի է նոյն Փասթօր Մանուէրին թէ ինչ է եղած իր բովանդակ լեանքը : Ամէնքն ալ Փասթօրի պէս կարծած էին թէ փոթորիկը կատարելապէս անցած էր, որ մանկահաս կիներ, ամուսնէն դուրս մնալով, բայց պատուախնդիր, ներած էր անոր, և որ սենեկապետ Ալվինկը, ցոփակեաց ու հարեցող, թողնուի իր մոլութիւնները, զիստ էր սպրիլ ընտանեկան «օրինաւոր կեանքով» . — որ իր այրին նորիս կառուցանել տուած էր անոր յիշատակին Աստուածահաճոյ անունը յաւերժացնէր . միթէ ատ վկայութիւն մը չէ՞ անոր անբոյժ կեանքի մասին . . . Բայց ոչ : Այդ պատշաճական արտաքին երևոյթներու տակ թաղնուած է ցաւով, վշտով, նշահասարակութեամբ ու ամօթով համակուած ամբողջ կեանք մը, տանջանքներով լի Գողգոթա մը ուր կիներ բարձրացած է արիարար, փախուի շրթունքին :

Եւ սակայն որքան ան կը զղջայ այժմ՝ որ այդ գեղեցիկ կեանքը, զոր կարող էր և իրաւունք ունէր լաւագոյն կերպով վայելել, զոհարեցած էր աւանդական պայմանադրութիւններու, զորս անգամ մը բռնաբարելէ յետոյ պիտի տեսնէր որ իսկապէս գոյութիւն չունին եղբի ատոնք և որ եղածը պարզապէս կեղծաւորութիւն է եղեր : «Երբ ինձ ստիպեցիք, կ'ըսէ ան Փասթօրին, հպատակուիլ այն բանին՝ զոր դուք սրբազան պարտականութիւն կ'անուանէք, երբ դուք այնքան եռանդով կը գովարանէիք, իբրեւ արդար և ողջամիտ, այն՝ որուն դէմ սոսկումով կը բողոքէի իմ ամբողջ էութիւնս, այն ժամանակ ահա ես սկսեցի գննել ձեր վարդապետութիւնը՝ իմանալով թէ ինչ բանի վրայ էր ան հիմնուած : Ես մատուցեցի մի վրայ կուգէի դնել, բայց հազիւ թէ դպույ, ամբողջ չէնք մէկ անգամայն խորտակուեցաւ և ես տեսայ որ այդ բոլորը միայն կաւէ եր շինուած» : (Արար Բ.) : Եւ «Դուք ալ անձնապէս ոչ մէկ հատուած տեղեկութիւն չէք ունեցած այդ բոլորի մասին (Արար Ա.) : »

Այնուամենայնիւ մենք կը շարունակենք հաւատալ ատոնց և ապրիլ աւանդութիւններով : «Ես արդէն սկսած եմ համոզուել

որ մենք ամենքս ալ անցեալի եւ դարձող ուրուականներն ենք (Gjengangere) :

«Ո՛ր միայն մեր հօրն ու մօր արիւնն է որ կը հոսի մեր երակներուն մէջ, այլ նաեւ կարգ մը հիւցած գաղափարներ, կարգ մը մեղքեր, հաւատալիքներ՝ իրենց բոլոր հետեւանքներով : Աստուծոյ կեանքը չունին անշուշտ, չեն ապրիր, բայց և այնպէս շարունակ կը մնան մեր հոգիին խորքը, և ինչ ալ լինէր, երբեք չենք կարող ազատուիլ ատոնցմէ» (Արար Բ.) : Եւ դառնութեամբ կ'աւելցնէ . «Մենք բոլորս ալ ողորմելիօրէն վախկոտներ ենք» :

Եւ, իբրեւ անմիջական կենդանի ապացոյց նախնիքներու վէ աղարձող ուրուականներուն՝ երեսան կուգան երկու ժառանգներ . իր որդին՝ Օավալար, և ամուսինին՝ նախնի ապաւորէն ունեցած աղջիկը՝ Բէկինան, իրենց հօր և մօր բարոյական և ֆիզիքական վերապատկերացումով :

Մայրը՝ երբ որդին հազիւ եօթը տարեկան էր՝ հեռացուցած էր տունէն որպէսզի չազդուէր ընտանեկան յարկի տակ տեղի ունեցող պժգալի տեսարաններէն, և կը զրկէր զայն արտառահման, թողնուի օտարներուն այն խնամքը զոր նոր խելքը հասնիլ սկսող մանկան միայն ծնողքը կարող է տալ և որուն համար պարտաւոր է ան պահպանուած ըլլալ . մինչդեռ այդ որդին հօրմէն բան մը միայն կը յիշէ՝ որքան ուշադրաւ է այդ ու պերճախօս այն՝ որ օր մը հայրը սաստիկ դուալձացած էր՝ բռնի ծխել տալով իր խոշոր ծխախոլը մինչեւ որ երեխայի գոյնը թուեր էր :

Ան կը վերադառնայ տուն իր ազատ կեանքի ազատ գոյաւորներով : Երբ ան կը պատմէ Փարիզի մէջ իր նկարիչ ընկերուելու ողորմական կեանքութեան մասին, Փասթօրը կը գայի ակդի այդ «կեղծ ընտանիքներ»ուն կեանքը լսելով, և կը վրդովուի որ իշխանութիւնը թող կուտայ օր ցերեկով կատարող այդ տեսակ «անբարոյականութիւններ» : Օավալար կը պատասխանէ որ ինք «ոչ մէկ կեղծ բան չէ տեսած անոնց կեանքութեան մէջ» : Ինչհետեւ ան կը զրկուի թէ ուր է պատահէր բուն անբարոյականութեան . ճիշդ այդ իշխանութեան ու բարոյականութեան «նախնաճախողի պաշտպաններ»ու մօտ :

Եւ կը պատմէ թէ անառակութեան և անբարոյականութեան ինչպիսի հրաշալիքներ լսէր էր տունէն «փախցուի տուած» «պատուաւոր» հայրերու և ընտանիքի տէր «օրինակելի» ամուս-

մաներու բերնէն : Անոնք էին , կը որ բանալին երկատարդներու աչքերը՝ նկարագրելով այնպիսի բաներ ու սրարքներ , որոնց մասին իրենք զազախար անգամ չէին ունեցած : Եւ ստատիկ յուզուած որ «այդպէս զիս կը նետեն այնպիսի իրենց անաբաւ , ազատ ու գեղեցիկ կեանքի վրայ» , դուրս կ'ելլէ ապշած վիճակի մէջ թողնելով Փաթիթը որ ականջներուն չը հաւատալով՝ կը նստի տիկին Սելինի : Այս վերջինը սակայն մեղաւարդաւ ժպտում մը կը պատասխանէ . «Ան իրաւացի է... Այստեղ , իմ միտակութեան մէջ ես ստուգեցայ վերջ ի վերջոյ անոր նման մտածել , բայց երբէք չէի համարձակած այդքան մօտէն չօչալիս նայլ . այժմ թող սրդիս խօսի իմ փոխաբէն» (Ա. Ս. Բար) :

Ինչ յետոյ սեղանատունէն կ'ըլլան աղմուկ մը եւ Ռէկինայի խօսքերը . «Օտաւա , խնթեցնէր ես ինչ է , թող ինձ , կը անտեսեն» : Տիկին Սելինի , տարիներ առաջ գրեթէ նոյն տեղը , նոյնանման խօսքեր էր լսած Ռէկինայի մօրմէն , իր ամուսնին ուղղուած . և քն զարնուած խուլ ձայնով կը բացառանէ . «Ուրուականները . այդ նոյն զոյգն է որ կը վերադառնայ» :

Օտաւա կը յայտնէ մօրը (Ս. Բար Բ .) իր սէրը գէպի Ռէկինային , որ համակ գեղեցկութիւն է , առողջութիւն և կեանք . կը զանկայ , ամուսնանալով , հետը Բարիդ տանիլ զինքը որովհետեւ «այստեղ , տունը ապրիլ տխուր է» . մինչդեռ ինքը կ'ուզէր վայելել «կեանքի վայելքը» , քանի զեւ ճակատագրական աղէտը-հօրմէն ժառանգած հիւանդութիւնը-որուն երկու-դր վերջին ժամանակները անդադար կը հալածէր զինքը , զեւ չէր բերած վերջնական քայքայումը : «Մայր , Ռէկինան իմ միակ զիր-կութիւնն է :» Այս խօսքերուն մէջ ուրիշ թաքուն նպատակ ալ ունի . այն՝ որ Ռէկինան , երկատարդ , կենսախնդիր ու ետաւէր , անշուշտ պիտի համաձայնէր իրեն տալու թոյնը՝ զոր ինքը քովը պահած ունէր այն օրուան համար , երբ որ հիւանդութիւնը զինքը «կենդանի Մեռեալ» դարձնէր :

Տիկին Սելինի կ'ապրի լսելով բժիշկի բառը թէ «հօր մաղքերը կը քառեն զաւակները» բան մը որուն Օտաւա սակայն չի հաւատար—չէ՞ որ մայրը անդադար իր նամակներով իրեն ներշնչած էր յարգանք ու հիացում գէպի հայրը : Տիկին Սելինի , որուն ամբողջ կեանքը համակերպութիւն է եղած , ատոր ալ կը վճռէ համակերպիլ . բայց նախ կ'ուզէ ամէն բան յայտնել զաւակին և Ռէկինային :

Եւ քայքայումը կ'սկսի :

Քայքայումը բարոյական և ֆիզիքական՝ խաբէութեան վրայ հիմնուած այդ «օրինակի» շէնքին :

Ապատարարներ կ'ալրի : Ատաղձադարձ էնկադրանտը , ադի-տութեան ներկայացուցիչը , կեղծաւոր բարոյականով անուած , որուն անասունի բնազդը Փաթիթի թիւր բարոյականութիւնները անդօր էին անշուշտ ուղղելու—կ'օգտուի ասիկէն և հըրդենի յանցանքը կը ձգէ Փաթիթի Մանտերսի վրայ : Եւ այստեղ մենք կը տեսնենք թէ ինչպէս բարոյականութեան ներկայացուցիչ այդ «մեծ երկխոս»- ինչպէս կ'անուանէ տիկին Սելինի-որ սակայն ներկայացուցիչն է բարոյական կուռի համար քե-րի պահասուած ամբողջ դատարարի մը , երեւան կը բերէ իր ոչնչութիւնը , հետեւելով իր «երկխոս» իրնապիսի՝ նենդամտութեան , որ նոյնն է նաեւ վոյրենիի մէջ : Վախնալով հասարակութեան և իր թշնամիներու խորձանքներէն՝ ան կը համաձայնի իր «եա»ին զոհել թշուառ բանոր էնկադրանտը , որ յանձն կ'առնէ մեղքը իր վրայ վերջինի ի փոխարէն . . . աստա վարձատրութեան :

Եւ մենկապիտ Սելինի յիշատակին կատուցուած գեղեցիկ ապաստարանը կը փոխուի . . . Խանութեան մը , զոր էնկադրանտ պիտի բանայ «նաւատիկներու պանդոկ-ապատարան սե-նեկապիտ Սելինի» անուան տակ , Սելինի ժառանգութեան խնամակալ Փաթիթի Մանտերսին իրեն հառաջած ստանալիք դրամով : Ու տնա երկու տարրեր կրկն թիւներ ստացած , բայց հաւատարմապէս ստուգա առաւ ապրողները միասին , գոհունակ , գրեթէ թե թե կը հեռանան այն տունէն , ուր կեանքի իսկա-կան վայելքը ապրիլ . ուղիները կը տանջուին :

Այսպիսով մենք տեսնենք կեղծիքի և նախապաշարութեան առաջ բերած շարք մը քայքայումներ : Նախ՝ ամբողջ կեանքի մը , Տիկին Սելինի քայքայումը : Ապա՝ աստի յուշարձանին՝ այդ ապատարանին տապալումը : Վերջապէս՝ «Բարոյականու-թեան» անանկութիւնը՝ յանձին իր քորոզիչներու :

Տիկին Սելինի Օտաւայի և Ռէկինայի առաջ կը պատմէ ամ-բողջ իր անցուղը : Մտովքը , դրամական հաշիւներու և ընկերա-կան դիրքի հետամուտ՝ ամուսնացուցիչ էին իրենց աղջիկը հարուստ և «պատուաւոր» անձի մը հետ , երբ իր սիրտը հակած էր ուրիշ տեղ մը (ան կը սիրէր Փաթիթի Մանտերսը) , համո-զելով իրենց աղջկան թէ խնդութիւն կ'ըլլար մերժել այդպիսի

բաղդաւորութիւն մը : «Ահ, խեղճ մայրս, եթէ զերեզմանէն ելլեր ու տեսներ թէ ինչ է եղեր իսկապէս իր այդ բաղդաւորութիւն կարծածը» : Ինք երիտասարդ հասակին մէջ ստացած էր մակերեսային, անբաւարար ու բռնագրօսիկ կրթութիւն մը հիմայ կը հասկնար այդ — ուր խօսէր էին «գանազան սրբազան պարսկանութիւններու, համակերպութիւններու և զեռատոր նման բաներու մասին», փոխանակ կեանքի իսկական, պարտադիր, անբեւադատելի ու մաքուր վայելքի մասին խօսելու : Եւ ան երկար ժամանակ հաւատացած էր ատոնց ևւ ապրած այդ հաւատքով : «Ամբողջ կեանքս ամփոփուած էր պարսկանութիւններու մէջ, պարտականութիւններ զէպի ամուսնանայ, պարտականութիւններ զէպի հասարակութիւնը ևւ ատոր նման ուրիշ ամէն տեսակ պարտականութիւններ» փոխանակ հետեւելու իր սրիս ձայնին, որ իրեն կ'ըսէր թէ ինք պարտաւորութիւններ ունի նախ ևւ առաջ զէպի իր իսկ անձը : «Եւ ահա այժմ կը վախճամ որ քիչ մը ևւ եղայ պատճառ, որ անտանելի դարձուցի տունը հօրդ համար» : «Քու հայրդ . ահ ան էր որ զիտէր թէ ինչ բնիկ է «կեանքի խնդութիւնը»... ան մարմնացումն էր կենսախնդութեան... Եւ այդ կենսութեան մասուկը — որովհետեւ այն ժամանակ կատարեալ մասուկ էր — ստիպուած էր ապրիլ այստեղ, այս կէս գիւղ, կէս քաղաքի մէջ, որ ոչ մէկ ուրախութիւն կարող էր տալ անոր, այլ ամենաւատ զոհեմիկ հաճոյքներ : Փոխանակ կեանքի նպատակ մը ունենալու, ան ունի միայն պաշտօն մը . իր զինուորական ծառայութիւնը» . — որ հոմանիշ է անդործութեան, իսկ անգործութեան անխուսափելի հետեւանք է անբարոյականացումը : «Փոխանակ ունենալու այնպիսի բզբաղմունք մը . աշխատութիւն որուն նուիրէր ամբողջ հոգին ևւ ուր իր միտքը մարդուելու, զարգանալու միջոց գտներ, ունէր միայն իր ասօրեայ տափակ պաշտօնական գործերը : Եւ ոչ իսկ ընկեր մը որ ընդունակ ըլլար իրեն ցոյց տալու կեանքի մաքուր վայելքի, իսկական բերկրանքի . այլ միայն անգործութեան ու շուայտութեան ընկերներ» : Եւ պատահեալ այն ինչ որ պիտի պատահէր : «Ան այսօր համապատասխան որ քու հայրդ արդէն կորսուած մարդ էր, քու ծնելէդ ալ առաջ» :

Ուրեմն կուսքի մը տապալումը ևւ, հօր յիշատակին պաշտամունքի խորտակումը որդիին մէջ :

Նոր ծագկալիթի կեանք մըն ալ, որ իր անխորձութեամբ պիտի ըլլայ խորտակուելու մարդ-գաղաններու շրջանը . «հօր

«ապաստարանը»... Բէկինան է ան որուն մէջ նոյն քայքայիչ թոյնն է կաթեղուցած այն յայտնութիւնը թէ ինքը «ապօրինի» զաւակ է, թէ իր մայրը ևւ «այդ տեսակ կիներէն էր» :

Եւ Բէկինան, այդ զեղեցիկ անասուն-էակը՝ զոր չէր կրնար փոխեր անկատար կրթութիւնը-անկատար՝ քանի որ չէ հիմնուած բնութեան իսկական պահանջներու վրայ — կը պատրաստուի հեռանալ տունէն . — «Աղքատ աղջիկը պէտք է գոնե օգտուի իր երիտասարդութենէն, ապա թէ ոչ կարող է անօթի ու ծարաւ մէջտեղ մնալ օր մը . իսկ ես նոյնպէս կ'զգամ պահանջը «կեանքի վայելքին»... Իսկ դուք, ախիւն, պէտք է ինձ ուրիշ կերպ մեծցնէիք . բայց, պահ, չա՛տ հոգս է . եթէ ինձ վիճակուած է գէշ վերջացնել կեանքս, ես կը ճանչնամ անոյ մը ուր կարող եմ նոյնպէս իմ տանս մէջ զգալ ինձ» :

— Եւ ո՛ւր է այդ :

— Սենեկապետ Ալվինիի Ապաստարանը .

Այս հարուածը արդէն վճռական է և կը փութայնէ վերջին քայքայումը . բիէսի ողբերգականութեան զերազոյն աստիճանը որուն նմանը միայն Սօփիլէսի «Էօտիր»-ին մէջ կարելի է գրանել :

Այժմ որ Բէկինան հեռացաւ . ո՛վ պիտի օգնէ Օսկալաին իր ճգնաժամին մէջ, ո՛վ պիտի տայ իրեն թոյնը :

Եւ սակայն պէտք է որ մէկը խոտանայ իրեն այդ, որպէսզի կարողանայ աշտով զինքը հաղածող երկիւղէն : Ուրիշ միջոց չկայ . մայրը կը մնայ միայն : Եւ ան, ատոնց վարանելու, կ'առաջարկէ այդ բանը իր մօրը, մօրը՝ որ իրեն «կեանք էր տուել» :

— Ես չեմ խնդրած թեղմէ այդ կեանքը, և ինչ է այդ կեանքը որ տուել ես ինձ : Չեմ ուզեր, ե՛տ առ :

Մայրը ատոր ալ կը համաձայնի, բաւական է որ զաւակը չի տանջուի :

Մէկ օրուան մէջ իրարու յաջորդող և իրարմէ ուժեղ այդքան յուզումներ բոլորովին կը ցնցեն Օսկալաի ուղեւոր : Եւ այն միջոցին երբ մայրը մանկական օրերու յիշողութիւններով ևւ պազայի երազներով կ'օրօրէ իր որդին, յանկարծ ան թոյլ ձայնով կ'արտասանէ . «Մայր, տուր ինձ արեւը» :

Վերջնական քայքայումն է ատ, ամենազարհուրելին : Բը-

ժիշկի գուշակութիւնը կատարուած է, ինչպէս եւս Իպսէնիւր. — «Հայրենու մեղը կը քաւեն գաւակները»:

Մայրը ստեղծմէն քարացած է. ուն այդքան շուտ չէր սպասեր այդ րոպէին, երբ խոտացած էր կատարել գաւակին խնդիրը: Սակայն պէտք էր կատարել... — Ա՛հ, չէր կարող, այդ մայրական ուժէն վեր էր. այդ մարդկային ուժէն վեր է: Եւ ձեռքերը մազերուն մէջ գալարած, լուռ կանգնած է դաւակին դիմաց, զարհուրանքէն լայն բացուած աչքերը վրան յառած: Ու որդին, անշարժ և մնում ձայնով կը կրկնէ.

«Արե՛... արե՛...»

Արդարեւ այդ «հիմնային» չէնքը «կաւէ էր միտքն չինուած»:

*
*
*

Իպսէնի այս բիէսը տիեզերական թափերգութեան ամէնէն խոր ազաւորութիւն գործողներէն մէկն է համարուած: Առաջին ներկայացման, ինչպէս կը պատմէ Բրոզոր, խուլ սարսափի բղ-գայունքը տիրած էր դանդիմի մէկ ծայրէն միւսը, և դժուար էր ըսել թէ այս երեք արարուածներէն ո՞րն էր ամենաուժեղը: Հասարակութիւնը, չնչառութիւնը բռնած կը հետէր բիէսի իւրաքանչիւր խօսքին:

Վարդապետը իջնելէ վերջ չէր մտածեր ծախհարել խկ և միջնարարներու ասուն, խեղդուկ ձայներով, մարդիկ իրարու կը հաղորդէին իրենց սպաւորութիւնները, խորհրդածութիւնները, որոնք ստիպին չէին հասներ մինչեւ վիճարանութեան: Ամէնուն դէմքին վրայ կը կարդայուէր միայն խորին մտազբաղում մը, և ամէնքը միարեան կը կրկնէին. «Ա՛հ, ինչ սարսափելի խղճահանգներ երբող է այդ Իպսէնը»։ Եւ արդարեւ ճիշտ ատոր մէջ է իր ուժը:

ԻՊՍԵՆԻ ԸՆԿԵՐԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐԱՀԱՅԵՑՈՂՈՒԹԻՒՆԸ

ԿՂԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ. — Իպսէն կը քննադատէ ժամանակակից ընկերութիւնը, և կը յարձակի անոր կառուցուածքի, անոր նախապաշարութեան վրայ. վիրաբոյժի պաղարեւութեամբ ան կ'անդամանատէ արտաքուստ հոյակապ երեցող այն «Մեծ» առաւելական աւանդութիւնները զորս մարդիկ կը նկատեն իբրեւ իրենց փրկութեան միջոց: Այդ ընկերութեան մէջ մեծ դեր կը

չատարէ Կղերականութիւնը: Թէև այս տեղ խօսքը բողոքական քահանայի մասին է, բայց պարզ կ'երևայ որ բոլոր քահանաներն ալ զիրար կ'արժեն: «Եկեղեցին, կ'ըսէ Պրանս, — Իպսէնի համանուն թիէսին հերոսը, — ամէն տեղ պահպանողական է, յետադէմ խեղալով, հիմնուած անսխալականութեան վրայ», այսինքն՝ աւետարժուքեան:

Փառթոր Մանտերոր կը համոզէ տիկին Ալվինկը որ մարդ միշտ պէտք է յոյսը դնէ վերին նախախնամութեան պաշտպանութեան վրայ. իսկ երբ այդ պաշտպանութիւնը չի գար, այն ժամանակ ալ կը յայտարարէ թէ աս «Աստուծոյ կռքն է, որպէս չի պատժէ անհաւատները»: Ուրիշ տղ մէն ալ (Ա. Սրար) ան կը բացազանչէ. «Մենք իրաւունք չունինք երջանիկ ըլլալու. երջանկութիւն պահանջել այս աշխարհին մէջ, կը նշանակէ բնութաբանաբար Աստուծոյ դէմ»: Կղերը շատ ճարպիկօրէն գիտէ ուզած կերպով բացատրել Աստուծաշունչը, Աւետարանը, Թալմուտը կամ Դուրանը: Եւ սակայն իրենք իրենց անձի վերաբերմամբ նուազ խոտապահանջ են, ինչպէս տեսանք «Ուրուականներ»-ուն մէջ, (Սրար Գ.): Տեսէք թէ ինչպէս կը բայտարէ ուրիշ Աւետարանական Փառթոր մը «Աւաղի վրայ չէնք մը՝ կառուցաներ» խօսքը («Սիրոյ Կատակերգութիւն»): Անոր կարծիքով այդ կը նշանակէ որ «առանց վարձատրութեան կարելի չէ քարոզել ո՛չ Ամերիկայի, ո՛չ Եւրոպայի մէջ և ո՛չ ալ ուրիշ տեղ»: Կրօնքը անոնց համար այլ ևս առաքելութիւն մը չէ, այլ արհեստ: «Հաւատք ունենալու համար, կ'ըսէ Պրանս, պէտք է հոգի ունենալ. ինչ որ այդ քահանաները բնաւ չունին»: Անոնց հաւատամբը հակառակն է այն ամենուն, ինչ որ ճեմարսուքիւն է:

ԻՍԿԱՐԱՆ և ԸՆԿԵՐԱԿԱՆ հաւատամբը ձեւուած է նոյն Սուտի վրայ:

«Ինչ է պահուած արդեօք արտաքուստ այդ փայլուն ու շարունակ երևոյթներուն տակ, որոնցմով ընկերութիւնը այնքան կը հպարտանայ», կ'աղաղակէ իր հերոսներէն մէկը («Հասարակութեան նեցուկները» ի մէջ) և պատասխանը կը գտնէ, — «Եկեղեցին և պարագլուխը: Որեւէ բարոյակաւորութիւն կը բացակայի այն տեղ»: Ընկերական չէնքը կառուցուած է ճշիշ հիմունքներու վրայ որոնք կը կաշկանդեն ամեն ազաւ հիգ: Նոյն բանը բացարձակօրէն չէնք տեսներ

միթէ «Ուրուական»ներուն մէջ, նոյնը և Տօքթօր Շթօքմանի մէջ :

Իսպէնի քաղաքականութեան և իշխանութեան ներկայացուցիչները կը պատուիրեն պարտաճանաչութիւն, իսկ իրենք ուրախութեամբ պատրաստ են զիջանելու, «քօմբոմիս»ներ ընդունելու և զոհելու իրենց համոզմունքը, անկախութիւնը, պարտաճանաչութիւնը՝ հանդէպ իրենց անձին և հանդէպ իրենց նմաններուն :

ՄՍՄՈՒԼԸ ԱՊԱԿԱՆԻՉ նոյնքան մեծ դեր կը կատարէ Իսպանի կարծիքով : Եւ ան մեզ ցոյց կուտայ թէ մեծ մասամբ ինչպիսի աղետարեր ձեռքերու մէջ կը գտնուի այդ մեծ ուժը որ իրեն «հասարակութեան նեյուէր» կը յայտարարէ : «Ես թերթիս խմբագրած ատեն հետեւեալ սկզբունքով կ'առաջնորդուիմ կ'ըսէ : Ասլաքսէն («Երիտասարդներու ամուսնութիւնը») : ամբողջն է որ կ'ապրեցնէ լրագրութիւնը, իսկ ամբողջը վատթար հասարակութիւն մ'է, ուստի և անոր պէտք է վատթար լրագիր մը» : Չէ՞ որ «Ժողովրդի թշնամին»ի մէջ ալ Տօքթօր Շթօքմանի «բարեկամ» խմբագիր Հօֆսթանն ալ կը խոստովանի թէ «ինք միշտ կը խոնարհի հասարակական կարծիքի առջեւ» և պատրաստ է, ամէն անգամ որ հարկը պահանջէ, փոխել իր թերթի ուղղութիւնը :

Տիկին Ալվինսն ալ «Ուրուականներ»ու մէջ (Արար Բ.) կ'ըսէ . «Երբ ձեռքս կ'առնեմ որեւէ լրագիր մը և հազիւ կ'սկսիմ կարդալ, իսկոյն տողերուն մէջէն ուրուականներ կը ցցուին աչքիս առաջ», այսինքն հին, աւանդական կեդրիքը որ կը կրկնուի զանազան ձևերով :

Եւ դժբաղդարար Ասլաքսէները, Հօֆսթանները և Մօրթէնիսարանները («Րօսմէրսօլմ»ի մէջ որ և է իտէալէ զուրկ, հանած-վարած խմբագիր մը) և անոնց նմանները ամենազօրեղ տիրապետողներն են միշտ լրագրական աշխարհին մէջ : Եւ Իսպանի իր հոգիին ամբողջ ուժով կը բողբէ «Բայց չէ՞ որ ամենամեծ ոճիրն է սպաննել աղատ-գողալիարը» («Թագաժառանգներ» կամ «Թագի յաւակնողները») :

ԸՆՏԱՆԻՔ .— Ընտանիքը, ըստ Իսպանի, ամենամեծ դերը կը խաղայ ժամանակակից հասարակութեան ապականացումին մէջ : Այդ բանը ան մեր երեսին կ'ըսէ ստոյի-

կեան, անյողդողդ անկեղծութեամբ և ամենամեծ ուժգնութեամբ՝ «Սիրոյ կատակերգութիւն»ի, «Պուպրիկի տուն»ի, «Վայրի բաղ»ի, «Ուրուականներ»ուն և ուրիշ շարք մը բիէսներու միջոցաւ :

«Ձեր ամուսնութիւնը— կ'ըսէ Ֆալք, «Սիրոյ կատակերգութեան» մէջ—նրկական պայմաններով իրարու յարմար երկու դիրքերու միացումն է, բայց ո՛չ ընտել սէրը» :

Կլինայի համար («Վայրի բաղ») շահագիտական միջոց մըն է առիկա. նոյնն է և Սթէնսկաարտի համար («Երիտասարդներու ամուսնութիւն») : Իսկ Հէլմէրի համար («Պուպրիկի տուն») եսասիրական հաճոյքի գոհացման միջոց մը : Գալով «Ուրուականներ»ուն, մենք տեսանք թէ ինչպէս Տիկին Ալվինս 25-30 երկար տարիներ տարեր էր իր մարտիրոսութիւնը : Ան ալ թէ և պիտի ըմբոստանայ վերջի վերջոյ և պահանջէ իր իրաւունքը, սակայն, աւա՛ղ, շատ ուշ :

«Եւ այս րնցանիքներն են որ պիտի պահապանեն երիտասարդ սերունդը» կը հառաչէ Իսպանի դաւանութեամբ «Վայրի բաղ»ին մէջ :

Եւ երբ ան կը մտածէ այդ աղաւաղեալ, ապականած միջավայրի մէջ մեծցող երիտասարդ սերունդի մասին, անոր հոգին ցաւազին սոսկումով կը համակուի : Ամէն կողմ Սուտը կը տիրապետէ . «Դարոցներուն, ինչպէս նաեւ տուններուն մէջ, ամեն տեղ կը խաբեն մանուկներ» («Ժողովուրդի թշնամին») :

Տօքթօր Ռաաքը, «Պուպրիկի տուն»ին մէջ, Պրէնտէլը՝ «Րօսմէրսօլմ»ի մէջ, Լէօլպօրկը՝ «Հէտտա Կապէր»ի մէջ, Սովալտը՝ «Ուրուականներ»ուն մէջ, գնչուհի Կէրաք՝ «Պրանտ»ի մէջ, բոլոր այդ երիտասարդներ հիւանդ էակներ են, ժառանգական հիւանդութեամբ — խելագարներ, հարբեցողներ և առ հասարակ քայքայուածներ . իրենց նախնիքներու ետ դարձող ուրուականներ : Հապա բարոյական հիւանդները .— Cabotin ներք, arrivisteները, կեղտոտ միջոցներով փառքի համար ուզող տախիկութիւնները, թեթեամիտները, սնապարծները . բոլորն ալ զուրկ որ և է սկզբունքէ, որ և է իտէալէ . — անա՛ այդ երիտասարդ սերունդը :

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԻԻՆԸ՝ բոլոր այդ աժդոյն, «անարիւն բարոյականի տէր» երիտասարդութեան համար միայն նպատակ մը ունի .

Դրամը, հասարակութեան «այդ գարշելի տէրը, որ սակայն ծառան ըլլալու միայն կոչուած էր»։ Եւ այդ «գարշելի տէրը» կը թագաւորէ այսօր ամենայն ազատութեամբ, և ահա այդ տիրապետութիւնը ներկայ մարդկային ընկերութեան ամենացայտուն յատկանիշներէն մէկն է։ Ան է որ Տաւրակը կը ձգէ մեր սրտերուն մէջ, ան է որ կը ջլտակ ամէն գեղեցիկ ձգտում, ամէն ազատ թռիչք. ան է որ կը խանգարէ մարդկութեան ֆիզիքական ու բարոյական ազնուացումը։

ԻՊՍԵՆԻ ԳՈՐԾԻՆ ԴՐԱԿԱՆ ԿՈՂՄԸ

Չը նայելով մարդկային հասարակութեան մէջ իր երեւան հանած այնքան արատներուն՝ Իպսէն՝ այնուամենայնիւ լաւատես է, անկեւ չձաւատացող մը մարդկային վերածնութեան։

Ասոր համար ան մատնացոյց կ'ընէ երբ ամենակարեւոր ոյժեր. Գիտակցութիւն, Կամք և Մէր։

ԳԻՏԱԿՅՈՒԹՅԱՆ գիտաւոր առաջնորդն է ճշմարտութիւնը։ Եւ ան իր օրինակով ցոյց կուտայ թէ ինչ միջոցով կարելի է ձեռք բերել ճշմարտութիւնը. — Պրպտելով երեւոյթներու պատճառները, հետապնդելով մտքի և հոգիի խորքը, քրքրելով ԽՂՃԻ ամենագաղտնի անկիւնները և բանալով բոլոր վեր երբ որոնք փաթարուած են սուտի եւ կեղծիի նեխուած կապերով։ «Պէտք է խորտակել պայմանադրական սուտերու չղթան. «ոչ ոք կարող է ապրիլ առողջ կեանքով, եթէ սուտով կը մտնի»։

ԿԱՄԲԸ Իպսէնի գործերուն մէջ ամենակարեւոր տեղն է բռնած և ամենէն աւելի կը յատկանշէ իր նկարագիրը։

Ո՛վ չէ ինկած կեանքին մէջ գէթ անդամ մը։ Պէտք է սակայն վեր կենալ, իբր թէ ոչինչ չէր պատահած։ Միայն մարդուն ներկա եւ ապագան կարող են քաղել անցեալը։ Եւ երբեք ուշ չէ վերածնիլ» (ՃՈՆ Կապրիէլ Պօրքման)։ Մանուսնդ «Պրանտի» մէջ է որ երեւան կուգայ Կամքի իսկական արտաբերութիւնը։ Պրանտ իր Խղճի քննութեամբ՝ զիտակցութիւն ստանալէ, ինքը իր Անհատը ազատագրելէ յետոյ, կը նետուի գործի՝ ուրիշներու հոգին ալ վերածնեցնելու տենչով։

«Եկէ՛ք խնձ հետ, — կ'ազդապէ ան, զուք բոլորդ որ

սպրիք այդ ողորմելի կեանքով. եկէ՛ք փորձենք միասին կատարաւորագործումը, տապալենք Անորոշութիւնը և արթնցըրք վերջապէս Կամքի երկտասարդ առիւծը... Փրկել Կամքը մեռելի»։ «Եթէ դուն անգործ ես, չես կարող պիտի ներուխ, եթէ չես ուզեր՝ երբեք, դուն զստագործուած ես»։

ՍԷՐԸ՝ Իբրեւ վերածնութեան հիմք կը մատնանշէ Իպսէն, և կարելի է բռնել, իր վերջին խօսքն է բռնած առով։ «Մեր որ այն մատողջ տիեզերքն է որ ստեղծուած է բնդունելու հար առաւածային շունչը, և ուր պիտի ծնի Նոր Աղամբ» (անոյ)։ «Մէրը գերմարդկային այնպիսի բարոյական ուժ մ'ունի մեզ կը բարձրացնէ առօրեայ կեանքի տիղմէն»։

Վերջապէս, երբ Պրանտ, իր բովանդակ Կամքի ուժը բրկութեան վերածնումին ի սպաս դնելէ յետոյ, ուժասպառ կած, կը տեսնէ իր ամբողջ ճիշդ ապարդիւն մնալը և անձգին կը հարցնէ. «Մի՞թէ բաւական չէր մարդկային ամբողջ Կամք, փրկութիւն ձեռք բերելու համար», Իպսէն կ'ուշագ իր գերայն պատասխանը։

— ԱՍՏՈՒԱԾ ՍԷՐ Է։

Ա. ԱՐՄԵՆԵԱՆ

Ա. ԱՐՄԷՆԵԱՆ

1654

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL1695713

